

Het Renaissancewonder

Bakermat van een nieuw mens- en wereldbeeld

Jacob Slavenburg

WALBURGERS

Omslagontwerp: Bart van den Tooren, Amsterdam

Afbeelding omslag: Sandro Botticelli, *Portret van een jonge vrouw*, circa 1480, Tempera op hout, Städel Museum, Frankfurt.

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6249 778 8

e-ISBN 978 94 6249 779 5

NUR 640

© 2021 Jacob Slavenburg, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2021 p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Inhoudsopgave

Tijdtabel	11
Inleiding	13
Proloog: Het beeld van de faun	17
1 Na Rome	19
Kunst en cultuur	19
Verval	21
Religieus fanatisme	21
Brand in de grootste bibliotheek ooit	22
2 Licht in het duister	23
Dark Ages	23
Duisternis	24
Memento mori	24
Erfzonde	25
Schisma	25
Islam	26
Strijd in het Oosten	26
Moren	27
Vertaalschool	27
Kabbala	29
3 Renaissance	31
Het begrip 'Renaissance'	32
Carpe diem	32
De renaissancemens	33
Florence, bakermat van de Renaissance	34
De bank	35
Wissel en woeker: het promessesysteem	36
Cosimo als bankier	37
De plaats van de bankier in de gemeenschap	38
Cosimo als mecenas	38

4	Bouwen en boeken	41
	Michelozzo	41
	Cosimo als boekenverzamelaar	41
	De eerste openbare bibliotheek	43
	Het Medici-paleis	44
5	Godsdienst en filosofie	47
	Concilie	47
	Academie	48
	Marsilio Ficino	49
	Plato voorbij	49
	Geen onbekende	51
6	Hermetisch ontsloten	53
	Bestseller	53
	God, kosmos, mens	54
	Hermes onderwijst zijn zoon	55
7	Hermes in beeld	57
	Hermes wordt jonger...	60
	Primavera	63
	Andere kijk	64
	Platoonse liefde	67
	Godin van de liefde	68
	Hermes te paard	69
8	Vermomde heiligen	71
	Perspectief	71
	Zelfbewustzijn	73
	Handel met het Vaticaan	74
	Het verhaal van Filippo	78
9	Moord in de kerk	79
	Lorenzo il Magnifico	79
	De aanslag	81
	Wraak	82
	Sixtijnse kapel	82
	Kunstenaarsexport	85

10 Humanisme in de Renaissance	89
Petrarca	89
Florence	89
Studia humanitas	91
Bartolomeo Platina	91
Productief auteur	92
Kookboek	92
Gezond en smaakvol	93
11 Pico della Mirandola	95
Een rusteloze filosoof	96
Negenhonderd stellingen	97
Wereldliteratuur	99
Invloed en verspreiding	101
12 Synthese	103
Pico en de <i>Heptaplus</i>	103
De inhoud	104
Laatste levensjaren	104
13 Een boeteprediker in Florence	107
De boeteprediker van de San Marco	107
De bezetting van Florence	108
Vanitas vanitatis	109
Einde en begin	110
14 Over de grenzen	113
Golfbewegingen	113
Johannes Reuchlin	114
Thomas More	114
Erasmus	118
Terug naar Italië	118
15 De pausenstrijd	119
Avignon	119
Terug in Rome	121

16 De renaissance van het pausdom	123
Renaissancepaus	123
Vlucht naar Florence	123
Vaticaanse bibliotheek	124
Van cultuurbaar tot cultuurminnaar	125
Paus Pius van Pienza	125
Sixtijnse kapel	126
Mijnenveld	127
De Borgia's	127
Familieman	128
Lucrezia	129
Het kastanjebanket	130
Restauratie	131
La famiglia	131
17 Een soldateske kunstminnaar	133
De <i>condottieri</i>	133
Sint-Pieter	134
Grafmonument	135
Gekonkel	135
Synthese kunst en wijsbegeerte	137
18 Apotheose	139
Verborgene betekenissen	141
De schepping van de mens	141
De joodse achtergrond	143
Vrouwe Wijsheid	144
Baarmoeder	144
De rib die geen rib was	145
De bolronde mens	146
De zondeval die geen zonde was	146
De slang	149
19 Het einde van de Renaissance	151
Hoogrenaissance	151
Plundering van Rome	152
Architectuur	153
Hemelse muziek	155
Trente	156

20 Renaissance, vernieuwing of voortzetting?	157
Korte, middellange en lange termijn	157
Renaissance-aspecten	157
Mens- en wereldbeeld	158
Terug naar de 'oorsprong'	158
Visuele kunst	158
Erfenis	159
Epiloog: Michelangelo, beeldend verwoord	163
Noten	167
Geraadpleegde literatuur	175
Register van namen	179

Tijdtabel

- 1389 Cosimo de' Medici, zoon van Giovanni di Bicci, geboren
- 1397 Giovanni di Bicci richt Medici-bank op in Florence met filiaal in Rome
- 1406 Florence neemt Pisa in
- 1416 Geboorte van Piero de' Medici (de Jichtige)
- 1429 Oorlog om Lucca tussen Milaan en Florence
- 1433-1434 Cosimo in ballingschap in Venetië
- 1436 Koepel Florentijnse dom door Brunelleschi voltooid
- 1436-1443 Restauratie San Marco-klooster
- 1437 Medici-bibliotheek geopend
- 1439 Oecumenisch concilie verplaatst zich naar Florence; Byzantijnse geleerden geven lezingen en colleges over Plato en neoplatonisten
- 1440 Dood van Cosimo's broer, Lorenzo
- 1449 Geboorte van Lorenzo de' Medici (*il Magnifico*)
- 1450 Battista Alberti publiceert *De pictura* ('Over het schilderen')
- 1453 Val van Constantinopel
- 1462 Plato-academie start
- 1463 Vertaling van het *Corpus Hermeticum* door Ficino
- 1464 Dood van Cosimo
- 1466 De nog zeer jonge Lorenzo tekent overeenkomst met paus Paulus II; Medici-bank krijgt monopolie in aluinhandel
- 1469 Dood van Piero I; Lorenzo volgt hem op; huwelijk Lorenzo met Clarice Orsini
- 1478 Pazzi-samenzwering en moordaanslag op Lorenzo en Giuliano
- 1479 Lorenzo naar Napels om vrede te sluiten; Michelangelo wordt opgenomen in familie Lorenzo.
- 1480 Turkse aanslag op Otranto in de 'hak' van Italië
- 1481 Sixtijnse Kapel gereed
- 1482-1485 Pico della Mirandola in Florence
- 1482 Da Vinci verlaat Florence en trekt naar Milaan
- 1486 Pico publiceert zijn negenhonderd stellingen

- 1487 Pico in de ban gedaan, arrestatie in Frankrijk,
Lorenzo weet hem terug in Florence te krijgen
- 1488 Michelangelo wordt opgenomen in de familie
van Lorenzo il Magnifico: tegeltableau *Hermes
Trismegistus* in de kathedraal van Siena
- 1487-1492 Pico in Medici-villa in Fiesole
- 1489 Pico's *Heptaplus* wordt opgedragen aan Lorenzo
- 1490 Reuchlin ontmoet Pico della Mirandola
- 1492 Dood van Lorenzo il Magnifico; Leonardo da
Vinci's *Vitruviusman*
- 1492-1503 Borgiapaus Alexander VI
- 1494 Franse inval in Florence, vlucht van Piero de'
Medici (de onfortuinlijke); verdachte dood van Pico
della Mirandola en Poliziano
- 1498 Openbare verbranding Savonarola
- 1499 Dood van Marsilio Ficino
- 1503 Paus Julius II della Rovere, neef van Sixtus, treedt aan
- 1508 Michelangelo begint aan de schildering van het
plafond van de Sixtijnse Kapel
- 1509 *Lofder zothed* van Erasmus verschijnt; Rafaël
begint aan de beschildering van de *Stanza della
Segnatura*
- 1513-1521 Paus Leo X de' Medici op de pauselijke troon
- 1516 *Utopia* van Thomas More verschijnt
- 1517 *De Arte Cabbalistica* van Reuchlin verschijnt;
Luther poneert zijn 95 stellingen; het begin van de
Reformatie
- 1519 Dood van Leonardo da Vinci in Amboise
- 1526 Sint-Pieter gereed, ingewijd door Paus Clemens VII
de' Medici
- 1527 *Il Sacco di Roma* ('de plundering van Rome')
- 1545-1563 Concilie van Trente
- 1550 Giorgio Vasari publiceert *De Levens*
- 1564 Michelangelo sterft in Rome

Inleiding

Er is al veel geschreven over de (Italiaanse) Renaissance. Mooie kunstboeken met afbeeldingen van schilderijen, beelden en architectuur uit die tijd. Ook enkele boeken over de literaire aspecten. Vaak wordt als het om literatuur gaat geschreven over de pre-renaissancisten Dante Alighieri (1265-1321) met zijn indrukwekkende *Divina Commedia* of over Giovanni Boccaccio (1313-1375) met zijn prachtige verhalen in de *Decamerone*.

In dit boek wil ik twee zaken bij elkaar brengen: de fijnzinnige kunstuitingen van beeldende kunstenaars als Botticelli, Ghirlandaio, Da Vinci, Rafaël en Michelangelo en de overrompelende wereldliteratuur, waaronder een herontdekte hermetische tekst, de volledige uitgave van de geschriften van Plato en een duizelingwekkende *Rede over de menselijke waardigheid* van Pico della Mirandola, een jonge graaf die het op durft te nemen tegen de paus. Daar komt nog bij dat islamitische en joodse mystiek, zoals de kabbalistische literatuur, in deze era actief bestudeerd werd door geleerden en kunstenaars.

Beide aspecten, kunst en literatuur, zijn een huwelijk aangegaan. Het nieuwe denken, zoals dat in de teksten naar voren komt, werkt op een intrigerende manier door in de vele kunstwerken. Als je die samenhang begrijpt, zie je bij het tot je nemen van de literatuur beelden voor je van beroemde renaissancekunstwerken. En bij het bekijken van de beelden hoor je als het ware op de achtergrond de onthullende wijsheid die toegankelijk is gemaakt door de renaissancefilosofen.

Dit boek geeft de levendige geschiedenis weer van mensen die in dat bijzondere tijdvak leefden. Zij hebben sporen nagelaten die merkbaar zijn tot op de dag van vandaag. Zonder dit rijke hoofdstuk in de historie zou onze wereld, onze cultuur, er anders uitzien.

In de historiografie is er discussie over het feit of de Renaissance nu die totale vernieuwing was, zoals negentiende-eeuwers als Jacob Burckhardt dat stellen.¹ Is de Renaissance niet, weliswaar met andere accenten, een voortzetting van de Middeleeuwen? Voornamelijk in de tweede helft van de vorige eeuw hebben bekende historici in hun lezenswaardige werken kritische kanttekeningen geplaatst bij de romantische ideeën van Burckhardt en zijn tijdgenoten. Zij beschouwen de Renaissance als een van de vele rimpelingen in de mensheidsgeschiedenis. Zo schrijft Toynbee in zijn standaardwerk *A Study of History* dat men door het

woord 'renaissance' als eigenaam te gebruiken de fout maakt om een bepaalde gebeurtenis te isoleren en deze renaissance niet te zien als een terugkerend historisch fenomeen.²

Ten dele ben ik het met hen eens. Toch breek ik een lans voor het unieke van de Renaissance als een bakermat van een nieuw mens- en wereldbeeld. Ook Peter Burke, een groot kenner van de Italiaanse Renaissance, zit op die lijn. Hij schrijft dat 'als we de term gebruiken om er een bepaalde groep van culturele veranderingen in de westerse cultuur mee aan te duiden, zonder vooroordeel jegens de prestaties van de middeleeuwen of jegens die van de wereld buiten Europa, dan kan het gezien worden als een indelingsbegrip dat nog altijd bruikbaar is'.³

De twee eerste hoofdstukken in dit boek zijn ruwe schetsen over de tijdvakken, voorafgaand aan de Renaissance: de Grieks-Romeinse wereld en de Middeleeuwen.

In de daaropvolgende hoofdstukken verschijnt de eerste telg uit de familie de' Medici ten tonele. Deze Cosimo de' Medici geeft als renaissancemecenas aan kunstenaars en handschriftenverzamelaars opdrachten die gefinancierd worden met gelden van zijn eigen bank. Hij roept zelfs een Academie in het leven, die gewijd is aan Plato en de neoplatonici.

De directeur van die Academie, priester-geleerde-arts Marsilio Ficino, vertaalt niet alleen de in die tijd grotendeels onbekende werken van Plato; hij geeft ook een verloren gewaand geschrift uit, het *Corpus Hermeticum*, waarover meer in het zesde hoofdstuk. In het zevende hoofdstuk laat ik zien dat de denkbeelden van Ficino doorwerken in de beeldende kunst.

De hoofdstukken 8 en 9 gaan dieper in op de kunstuitingen uit die tijd en de machtige beschermheer uit het Medici-geslacht, Lorenzo il Magnifico, op wie een geruchtmakende moordaanslag plaatsvindt.

In de hoofdstukken 10 en 11 besteed ik aandacht aan het humanisme, dat vanuit Florence uitwaaiert, vooral ook door de rol van Giovanni Pico della Mirandola (1463-1494). Dit genie trekt naar Rome om zijn, voor die tijd, revolutionaire denkbeelden te verdedigen aan het pauselijk hof. Zijn harmonie van klassieke schoonheid, joodse mystiek, islamitische wijsheid en ondogmatisch christendom wordt door de paus niet op prijs gesteld en tot ketterij verklaard. En er zijn ook andere tegengeluiden, zoals die van boeteprediker Savonarola, waarover we lezen in het dertiende hoofdstuk. Maar de humanistische stroom is niet meer

te stoppen. Ze vindt weerklank in West-Europa, met humanisten als Reuchlin, Thomas More en Erasmus.

Bij het eindigen van het culturele primaat van Florence staan de Romeinse pausen in de rij. Na het echech van het schisma met de 'ballingschap' in Avignon, worden pausen de nieuwe opdrachtgevers van oogverblindende schilderijen en soms megalomane bouwwerken, zoals de Sint-Pieter. Het betekent ook, zoals te lezen is in hoofdstuk 16, een renaissance van het pausdom zelf. Voor kunstenaars als Botticelli, Rafaël en vooral Michelangelo betekent dit werk aan de winkel. Het genie Michelangelo weet in zijn schilderijen op het plafond van de Sixtijnse Kapel intrigerende verbindingen aan te brengen tussen Bijbelse taferelen en de joodse wijsheid van de kabbala. Een absoluut hoogtepunt uit de Renaissance. Dat alles vinden we, met schitterende illustraties, in het zeventiende en achttiende hoofdstuk. Het hoofdstuk daarop gaat over de hoogrenaissance en de (tijdelijke) teloorgang van Rome, dat het einde inluidt van de Italiaanse Renaissance.

Het laatste hoofdstuk geeft een beschouwing en korte samenvatting van elementen uit de Renaissance en de erfenis daarvan in de volgende eeuwen.

Ik wens u veel kijk- en leesplezier.

Jacob Slavenburg